

Zohida AMIROVA,

Qarshi davlat universiteti, Xorijiy tillar fakulteti, Fakultetlararo ingliz tili kafedrasida katta o'qituvchisi, (PhD)

Qarshi davlat universiteti dotsenti f.f.d (Dsc) X. Paulanova taqrizi asosida

“HEART-YURAK” KONSEPTNING TIL BIRLIKLARINI SEMANTIKASINING STRUKTUR XUSUSIYATLARI

Анотация

Maqola kontekstual-semantikani o'rganishga bag'ishlangan bo'lib, “yurak” bilan bog'liq so'zlarning semantic sohasining xususiyatlari, nazariy tadqiqot uchun ham ma'lum qiziqish uyg'otadi va undan amaliy foydalanish mumkin.

“Yurak” bilan bog'liq so'zlarning semantikmaydoni kontekstual-semantikada tavsiflanadi.

Kalit so'zlar: Til, leksima, semantika, kontekstuallik, sinonimiya, lisoniy manzara, til madaniyati, sinonim, til, sezgi, his

СТРУКТУРНЫЙ ОСОБЕННОСТИ СЕМАНТИКИ ЯЗЫКОВЫХ ЕДИНИЦ “HEART-СЕРДЦЕ”

Аннотация

Статья посвящена изучению контекстно-семантики, особенности семантического поля слов, относящихся к слову «сердце», представляют интерес как для теоретического исследования, так и для практического использования. Семантическое поле слов, относящихся к слову «сердце», характеризуется контекстно-семантическим смыслом.

Ключевые слова: Язык, лексема, семантика, контекстуальность, синонимия, языковой ландшафт, лингвокультура, синоним, язык, интуиция, чувство

STRUCTURAL FEATURES OF THE SEMANTICS OF LANGUAGE UNITS OF THE “HEART-YURAK”

Annotation

The article is devoted to the study of contextual semantics; the features of the semantic field of words related to the word “heart” are of interest both for theoretical research and for practical use. The semantic field of words related to the word “heart” is characterized by contextual semantic meaning.

Key words: Language, lexeme, semantic, contextual, synonymy, linguistic landscape, linguistic culture, synonym, language, intuition, feeling

Kirish. Til va madaniyat munosabatlari haqida fikr yuritar ekan, ba'zi olimlar til va madaniyat o'rtasidagi keng ma'noda aloqani shubhasiz tan oladilar, bu aloqa sababli-tekshiruvli tavsifda rad etadilar. Boshqa fikrga ko'ra, bu aloqa sababli-tekshiruvli sifatida tavsiflanadi, lekin bunda juda farqli, hatto qarama-qarshi taklif qilinadi. Dunyoning lisoniy manzarasini o'rganish ma'lum til tuzilishi va unda so'zlashuvchilarning milliy-madaniy ongiga tegishli qonuniyatlarini, shuningdek, tilning dunyoni qabul qilish hamda kategoriyalash tamoyillari ishlab chiqilishi va yaratilishi, kategorizatsiya va konseptualizatsiya jarayonida bilim olish usullarining ta'sirini keltirib chiqaradi. Turli tillarda tevarak olam turlicha qismlanishi mumkin. Bu farqlar tushuncha mazmuniga, bilim doirasiga yoki mazkur so'zni qo'llash doiralarga tegishli bo'lishi mumkin. Dunyo tilshunosligida olamning lisoniy tasviri va uning asosiy tuzilmasi hisoblangan «konsept» hozirgi tilshunoslikda tilning vazifasi, ma'lum millat madaniyatining taraqqiy qilishi bilan bog'liq holda voqelantirilib, ushbu muammo doirasida ilmiy-nazariy izlanishlar o'tkazishni taqozo etadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). Sh.Safarov so'zlari bilan aytganda: “Lison inson mavjudligini, uning ijtimoiy tajriba-faoliyatini ta'minlovchi hodisadir. Demak lison tadqiqi bilan shug'ullanayotgan kimsa beixtiyor o'zini bilish bilan mashg'uldir, zero lisoniy faoliyat hodisaning mohiyati-uning ijrochisi-shaxs va ushbu shaxsning ijtimoiy shaxslararo munosabatga kirishi bilan belgilanadi”[1]. V.I.Karasikning fikricha tilshunoslikning lingvokulturologiyaga chiqishi til nimaning tarkibiy qismi hisoblanishi to'g'risidagi muqarrar muammo bilan izohlanadi. Ko'p qirrali tabiiy hosila bo'lish bilan birga til borliqning eng umumiy fenomeni hisoblanadi. Til muhim muloqot vositasi bo'lib, u kommunikativ faoliyat komponentga; dunyo yaralishining muhim tarkibiy qismi, axborot bilan ta'minlash va shaxslararo munosabatlarni boshqarish tarzi sifatida ta'sir o'tkazuvchi vosita sifatida tahlil qilinishi, insonlarni u yoki bu harakatlarga yo'naltiruvchi, ijtimoiy munosabatlarning qayd qilinishi, jamoa tajribasining muhim saqlaguvchisi sifatida til madaniyatning asosiy tarkibiy qismi hisoblanadi. Prof. N. Mahmudov o'z maqolalaridan birida “konsept” termini haqida mulohaza yuritib, shunday yozadi: “Lingvokulturologik tadqiqotlarda aynan konseptning ifodalanishi muammolariga juda katta e'tibor qaratilmoqda, internet materiallari bilan tanishganda, masalan, Rossiyadagi tilshunosliklarda bu yo'nalish nihoyatda keng tarqalganligini ko'rish mumkin, bu boradagi ishlarni sanab, sanog'iga ham yetish mushkul. Hatto so'ngi yillarda yoqlangan nomzodlik dissertatsiyalarning ham juda katta qismi aynan u tilda yoki bu tilda konseptning lingvokulturologik tadqiqiga bag'ishlangan”[2].

Sh. Maxmaraimova qayd qiladiki, “Tilning semantik ko'lami uning asosiy birligi ma'no tadqiq etish orqali o'z sharxini topadi. Kognitiv lingvokulturologiyada bu bevosita konseptlar ko'lamiga daxldor masala hisoblanadi. O'z navbatida, konseptlar ko'lamining asosiy unsuri konseptni o'rganish orqaligina mazkur masalani ijobiy hal etish mumkin bo'ladi. Bunda konsept va tushunchalarni farqlash, farqlanganda ham ularni bir tartibli, qiyosiy xarakterli, biroq turli ma'noli birliklar ekanini anglash lozim”[3].

Shuni ta'kidlash joizki, o'zbek tiliga “konsept” atamasi nisbatan yaqinda kirdi va uning lingvokulturologik ma'nosida qo'llaniladi.

Konseptga bo'lgan lisoniy-madaniy yondashuv konseptni madaniyatning tayanch birligi sifatida qabul qilishni taqozo etadi va ma'lum bir madaniyat uchun muhim bo'lgan tushunchalarni o'zida aks ettiradi. Konseptning tuzilishi murakkab. Y.S.Stepanov konseptning uch tarkibiy qatlamini ajratadi: (1) asosiy, bosh belgi; (2) qo'shimcha, yoki bir necha ko'shimcha, “passiv” belgilar; (3) tashqi, lisoniy shaklda aks ettiriladigan, odatda, umuman e'tiborga olinmaydigan ichki shaklni. Olimlarning ko'pchiligi (S.G. Vorkachev, V.I. Karasik, Maslova V.A.), konseptning murakkab tuzilma ekanligini qayd etishadi

¹ Сафаров Ш. Прагмалингвистика. –Ташкент, 2008. –Б.5.

² Mahmudov N. Tilning mukammal tadqiqini izlab...//O'zbek tili va adabiyoti. – Toshkent,2002. – №5. – B.9.

³ Maxmaraimova Sh.T. Lingvokulturologiya [matn] o'quv qo'llanmasi. Toshkent: Cho'lpon nomidagi NMIU, 2017. – B. 70.

va uni asosini quyidagilar tashkil etadi deb ta'kidlaydilar: 1) ma'no; 2) obraz; 3) qadriyaviy. Konsept tuzilishidagi konstituentlar konsept maydonini yoki konseptosferani hosil qiladi. Milliy konseptosfera - bu konkret millat uchun xarakterli hisoblardan konseptlarning yig'indisidir, Konsept o'zida konseptual bo'lak, elementlarni taqdim etadi. Bugun "konsept" ko'p hollarda nafaqat "tushuncha" (predmetga tegishli bo'lgan), balki butun tevarak olam haqida boshlang'ich, uziq-yulq, notugal, ba'zan noaniq, faqat nisbatan adolatli, qadrlil va o'zaro zid bo'lmagan tasavvurlarni ham bildiradiki, ular insonning haqiqiy tushunchalarini modellashtiradi (ilmiy tadqiqotlarda aks ettiradi) va o'ziga xos talqin qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Adekvat semantik nazariyaning maqsadlaridan biri xarakterlash va tushuntirishdir. Semantik jihatdan bog'langan leksemalar o'rtasidagi tizimli munosabatlar va ularning qanday sodir bo'lishi munosabatlardan kommunikativ jarayonda foydalaniladi. Ushbu munosabatlarni qoniqarli tarzda qo'lga kiritish printsiplial jihatdan yoki ba'zi tafsilotlarda etarlicha nazariyalar yo'q. Tillarda leksemalar o'rtasida mavjud bo'lgan semantik munosabatlar mavjud va bu tilshunoslar tomonidan keng muhokama qilingan.

Shunday qilib, semantikani kamchiligi munosabatlar haqidagi faktlar, aksincha, tashkil etish uchun adekvat nazariyaning yo'qligidan, faktlarni tizimlashtirish va umumlashtirishda semantik sohalar nazariyasidan foydalanadi. Nazariya tahlil qilmoqchi bo'lgan sohalar bo'lgan leksik munosabatlardan tuzilgan. Ushbu maqolada biz ingliz tilidagi ushbu munosabatlarning eng muhimlarini ko'rib chiqamiz.

Gapning bir qismiga mansub va egalik qiluvchi ikki yoki undan ortiq so'zlar sinonimlardir. Bir yoki bir nechta bir xil yoki deyarli bir xil denotatsion ma'nolar, ba'zilarida bir-birini almashtiradigan kontekstlar hisoblanadi. Bu so'zlar turli xil ma'no turlari, ma'nolari va ma'nolari bilan ajralib turadigan stilistik xususiyatdir. Sinonimik dominant - bu guruhning barcha boshqa a'zolari tomonidan taqdim etilgan o'ziga xos xususiyatlarni o'z ichiga olgan eng umumiy atama. Yuz, ko'rinish so'zlari, yuzlar umumiy denotatsion ma'noga ega bo'lib, ularni "boshning old qismi" sinonimlar. Yuz - dominant, eng umumiy so'z; yuz bir xil qismdir ko'rsatadigan iboraga ishora bilan boshning, asosan adabiy, yuz yoki yuz uchun.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Sinonimiyaning ma'no munosabati yoki "Ma'noning bir xilligi" keng muhokama qilingan va hatto ba'zi mualliflar tomonidan chalkashtirib yuborilgan. Uning bir qismi munozara (yoki chalkashlik), "ma'no" atamasining noaniqligi bilan bog'liq ko'rinadi. "Ma'no bir xilligi"dagi "ma'no" faqat leksemalarning denotatsiyasini (yoki qo'llanilishini) bildiradi yoki ularning "sezgi"lariga ham murojaat qilish kerakmi? Bu "tavsiflovchi" bilan chegaralanishi kerak ma'no" (ya'ni, denotatsiya va ma'no yoki ko'pincha "konseptual" yoki "kognitiv" deb ataladigan narsa ma'no, yoki u "hissiy ma'no" kabi boshqa ma'no turlarini qamrab olish uchun kengaytirilishi "uslubiy ma'no", "dialektal ma'no" va boshqalar ifodasini topadi. Biroq, biz ikkita talqinni ajratib ko'rsatish mumkin.

Adabiyotda tez-tez uchrab turadigan "sinonimiya" atamasi. Birinchisiga havola qilinadi

to "tor talqin" sifatida; ikkinchisi "keng talqin".

Biz "yurak" bilan bog'liq so'zlarning quyidagi tuzilishini tahlil qildik.

1. Oddiy so'zlar

2. Tuzama so'zlar

3. Qo'shma so'zlar

Oddiy so'zlarga kelsak, biz quyidagi misollarni keltirishimiz mumkin:

Heartbeat

Heart+suff= derived word

Bigheartedly bigheartedness bigheartednesses

Coldheartedly coldheartedness coldheartednesses

Dishearten dishearteningly disheartenment

Disheartenments downheartedly downheartedness

Downheartednesses fainthearted faintheartedly

Faintheartedness faintheartednesses freehearted

Freeheartedly greathearted greatheartedly

Greatheartedness greatheartednesses greenheart

V+N=Compound word

Heartburn Heartland Take Heart

Have a heart Lose Heart Heart Burn

Heart Break Heart Attack Heart Transplant

Heart Disease Sinking Heart Heart and Soul

Adjective + heart+suf=N

Sweetheart Cold hearted Warm hearted

Heavy hearted Open-hearted Good-hearted

Kind-hearted Heartfelt Heart-stopping

Heart+ -less

Heartless

Heart+Verb

Heartbeat heartworm heartwarming

Adjective+Hear+ed

hard-hearted soft-hearted flint-hearted

stony-hearted happy-hearted light-hearted

broken-hearted wild-hearted chicken-hearted

Noun+heart+-ed

tiger-hearted heart-shaped big-hearted

faint-hearted bold-hearted

Noun+Noun

heart disease heart medicine open-heart

heart murmur heart rhythms lion hearted

Biroq inson tanasi ichidagi moddiy jarayonlar bilan emas, balki uning psixikasi, shuningdek idroki bilan bog'liq funksiyalarga ega bo'ladi. Masalan, qalb - bu, avvalo, insonning ichki hayoti organi: xotira funksiyasi - xotirlab qolish, yodda

saqlash va eslashdir: aql-idrok funksiyasi – o‘ylash va tushunish va hokazo”. Ehtimol, “fizik/nofizik organ” atamasi birmuncha maqbulroq atama bo‘lishi mumkindir, chunki amalda ichki a‘zolarning hammasi ham ko‘rinmas organlardir. Yurak, fizik talqindan (qon aylanish organi) tashqari yana nofizik talqinga ham ega: “o‘zining asosiy ma‘nosiga ko‘ra ... ushbu so‘z [yurak] real organni ifodalaydi.

Konsept tushunchasining ahamiyati shundaki, konsept umumiy semantik korrelyatsiyalar asosidan iborat. U alohida kontekstlar bilan cheklanishi kerak emas.

“Heart”/“yurak” konseptli his–hayajon leksikasining semantik guruhlari.

Yurakning muhimligi uni inson ma‘naviy hayotining markaziga, tuyg‘ular, kayfiyatlar, fikrlar, iroda, diniy e‘tiqodlar omboriga aylantiradi.

I. “Qo‘rquv” ma‘noli semantik guruh:

-“sarosimaga tushish”, “o‘z-o‘zi ustidan nazoratni yo‘qotish”

-qo‘rquv, dahshat;

-sarosima;

-kimnidir qo‘rqitish; qo‘rquv yuborish (ayn.: yurakni sug‘irib olish); tushgan yurak bilan-qo‘rqan holda; qo‘rquv dahshat sezgan holda;

On e’s heart leaped into on e’s mouth (or throat) qo‘rqish, juda qo‘rqish; yuragi tovoniga tushib ketdi (ayn.: yuragi og‘ziga sakradi (yoki tomog‘iga tiqildi));

Heart leap out of his mouth, шунингдек, make somebody’s heart leap out of his mouth – o‘ta qo‘rqib ketish; yuragi tovoniga tushib ketdi.

II. “Dard”, “qayg‘u” ma‘noli semantik kichik guruh:

O‘zbek tilida:

-qayg‘u, dard, alam;

-og‘ir qayg‘uni boshdan kechirmoq;

-tinchsizlik, hayajon (yurakdan va “tor”, “siqiq”);

-yurak yorilaman deydi, yurak qon bo‘ldi;

Ayni paytda Said yurak-bag‘rini kuydirayotgan olovni hech kim o‘chirolmasligini payqab turardi

Ingliz tilida:

heart-ache-chuqur qayg‘u (heart dan 'heart'/"yurak" va ache "og‘riq”);

heart-break-dard, qayg‘u (heart dan 'heart'/"yurak" va break "sindirish”);

on e’s heart is broken-yurak singan; dard o‘lgan;

III. “Quvonch” – “lazzat” ma‘noli semantik guruh

O‘zbek tilida:

-shodlik, yaxshi kayfiyat;

-quvonch;

-xursand bo‘lish;

-ichdan sevinish (ayn.: yurak quvnamoqda):

O‘zbek tilida 'heart'/"yurak" "quvonch" konsepti tuzilishiga kiradi. Aynan u quvonadi, lekin quvonch botinish ko‘rinmaydi, kulgiga aylanmaydi, u “ichki”:

Shuningdek, shodlik faqat qayg‘u fonida seziladi, ular uzviy bog‘langan. Har kimning shodligi alohida.

“Quvonch”ning “yurak”ka t a‘siri ingliz tilli dunyo manzarasida mutanosib:

with a light heart- yengil ko‘ngil bilan

it’s a sad heart that never rejoices – quvonch bo‘lmagan yurakka achinish kerak;

a light heart – xotirjamlik, shodlik.

IV. “Sevgi” ma‘noli semantik guruh

“Sevgi” va 'heart'/"yurak" konseptlari har ikkala tilda ham kuzatiladi.

O‘zbek tilida biz yana konseptlarga qaytamiz:

1. Tuyg‘u; 2. Sevgi;

-ko‘ngilda sir tutilgan his, orzu; sevgi;

-rom etish, asir qilish, kimningdir qalbini qozonish (yuragini asir etish);

-kimgadir ko‘ngil berish (sevib qolish) (ayn.: yuragini berish);

-kimnidir sevib qolish, yurakdan urish; kimgadir bog‘lanib qolish

Ingliz tilida:

Steal smb’s heart – kimningdir yuragini o‘g‘irlash;

Lose on e’s heart to smb); 1) (smth) o‘z yuragini kimgadir berish; kimnidir sevib qolish (t.j. give on e’s heart to smb); 2)

(smth) kim bilandir qiziqish, nimanidir yaxshi ko‘rib qolish (ayn.: yuragini kimgadir, yo‘qotish, berish);

goin smb’s heart – kimningdir muhabbatiga erishish; kimningdir yuragini qozonish.

V. “Kayfiyat”, “holat” ma‘noli semantik guruh.

O‘zbek tilida:

-xush kayfiyat;

-yomon kayfiyat;

-xafa (ayn.: yuragida ko‘tarinkilik yo‘q);

-1) holsizlik hissini sezish; 2) ranjigan kayfiyatda bo‘lish (ayn.: yurak boshidan urmoq);

-yurakdan yorishmoq (ayn.: yurak tozalamoq);

-yuragi titragan, hovuchlagan holda (ayn.: yuragi qinidan chiqib ketyapdi);

-yuragi titragan, hovuchlagan holda (ayn.: yuragi qinidan chiqib ketyapdi);

-hech narsaga qiziqishi yo‘q.

Ingliz tilida agar yurak gangisa, 'heart'/"yurak" og‘riydi, og‘irlashadi:

heartsickness – gangiganlik (heart dan 'heart'/"yurak" va sickness “kasallik”);

with a heavy (sore) heart – og‘ir yurak bilan;

Va, aksincha, “yurak”ni xursand qilish odamni xursand qilish demakdir:

cheer (delight, gladden, rejoice, warm) the cockles of on e's heart (t.j. do on e's heart good) yurakni xursand qilish (ayn.: yaxshilik qilish); kimnidir xush qilish; To see you all so happy cheers the cockles of my heart – Men sizlarni baxtli ko'rganimdan chin dildan shodman.

Shuni qayd qilish kerakki, bunday qoida faqat yurak so'zi va u bilan bog'liq oborotlar, iboralar va shu kabilar semantikasini o'zbek tilidagi lug'atlar asosida ko'rib chiqishda to'g'ri bo'ldi. Ko'rgazmali manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, ruh va yurak haqidagi tasavvur o'zbeklar, amerikaliklar va ruslarning milliy ongida hamisha ham bunday bir xildagi ma'noni kasb etavermaydi.

Yurakni konseptualashtirishdagi o'xshashliklar va tafovutlar o'zbek va ingliz tillaridagi frazeologizmlarni ko'rib chiqishda ancha ibratli tusga ega bo'ladi.

Xulosa. Shunday qilib, ingliz va o'zbek tillardagi yurak haqidagi tasavvurlarda o'xshashliklar ham, tafovutlar ham uchraydi. Biroq, yurakning turli: funksional yoki tipologik jihatlardagi markaziy o'ringa egaligi haqidagi prototipik tasavvur saqlanib qolgan. Til va madaniyat mohiyatini tushunishga nisbatan semiotik yondashuvga asoslanadi. Til bilan madaniyatning o'zaro munosabati birmuncha batafsil ko'rib chiqishi talab etadigan g'oyat murakkab masaladir. Tilga uning mohiyatini aniqlash uchun muhim bo'lgan boshqacha yondashuv tilni faqat muloqot vositasi sifatida emas, balki, eng avvalo, etnos madaniyatining ajralmas qismi sifatida tadqiq qilishda ko'rinadi.

ADABIYOTLAR

1. Abayev V.I. Synonyms and their Semantical Features T. O'qituvchi 1981 pp. 4-5, 8, 26-29
2. Arnold I.V. The English Word M. High School 1986 pp. 143-1495
3. O.Jespersen. Linguistics. London, 1983, pp. 395-4126.
4. Jespersen Otto. Growth and Structure of the English Language. Oxford, 1982 pp.246-249
5. The Concise Oxford Dictionary of Current English. Oxford 1964., pp.147, 167, 171-172
6. Safarov Sh. Pragmalingvistika. –Toshkent, 2008. –b.5.
7. Smirnitsky A.I. Synonyms in English M.1977 pp.57-59,89-90
8. Dubenets E.M. Modern English Lexicology (Course of Lectures) M., Moscow State Teacher Training University Publishers 2004 pp.17-31
9. Akhmanova O.S. Lexicology: Theory and Method. M. 1972 pp. 59-66